

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СВОБОДИ ВІРОСПОВІДАННЯ В ЧЕХІЇ XV – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XVI СТ.

THE LEGAL REGULATION OF THE FREEDOM OF FAITH IN CZECH IN THE XV – BEGINNING XVI CC.

Цвєткова Ю.В.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри історії права та держави
юридичного факультету*

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У статті досліджуються основні правові акти, що діяли на території Чеського королівства та регулювали свободу утравістичного віросповідання та сприйняття цих актів Католицькою церквою, імператорами та королями держав, до складу яких входила Чехія в статусі васала чи суб'єкта федерації.

Ключові слова: Празькі компакти, свобода гуситського (утравістичного) віросповідання, *Majestas Carolina*, Аугсбургський договір.

В статье исследуются основные правовые акты, которые действовали на территории Чешского королевства и регулировали свободу утравистского вероисповедания и отношение к этим актам со стороны Католической церкви, императоров и королей государств, в состав которых входила Чехия в статусе вассала или субъекта федерации.

Ключевые слова: Пражские компакты, свобода гуситского (утравистского) вероисповедания, *Majestas Carolina*, Аугсбургский договор.

The article is dedicated to the main legal acts of the Czech Kingdom regulating freedom of the Utraquist faith and to the attitudes towards these acts from Catholic Church, emperors and the kings of the states, which had been embodying the Czech Kingdom either as a vassal or a federation subject.

Key words: Compacts of Prague, freedom of the Hussies (Utraquist) faith, *Majestas Carolina*, Augsburg treaty.

Постановка проблеми. Перші реформаторські спроби Католицької Церкви Священної Римської Імперії Німецької нації (далі – СРІНН), що закінчилися відносним успіхом та були зафіксовані на рівні локального законодавства, відбулися на території Чеського (Богемського) королівства у XV ст., яке задовго до Аусбургського договору закріпило на своїй території свободу вибору християнських гілок віросповідання. Протягом століття до діяльності М. Лютера Чехія стала унікальним державно-правовим явищем Середньовіччя, адже змогла не тільки де-факто реалізувати релігійну свободу свого населення під час перебування у складі інших держав із панувальною католицькою релігією, але й забезпечити цій свободі нехай мінімальне, але формальне юридичне підкріплення. Правовий досвід Чеського королівства у цій царині є необхідним феноменом, без усвідомлення якого неможливо повністю осягнути розвиток правового забезпечення свободи віросповідання в Європі.

Мета статті. Заявлена тема дослідження ставить завдання продемонструвати нормативно-правове закріплення та еволюцію правових норм, що забезпечували свободу віросповідання в середньовічній Чехії.

Стан опрацювання. Реформаторський правовий досвід Чехії активно досліджувався у літературі XX століття, наприклад, у роботах Н. Гусакової, Г. Лівшиц, М. Сміріна, однак із певними нюансами. Марксистська доктрина у реформаторській діяльності Чехії робила акцент на таборитів, адже саме

вони активно підтримувалися нижчими прошарками населення, висували ідеї та цілі, близькі до комуністичної ідеології та піднімали збройні повстання, тобто представляли собою ідеальний зразок «повсталого пролетаріату». Однак через своє перманентне перебування поза законом та відсутність території, державотворчої еліти та реального адміністративного управління таборити не могли ані створювати дієві правові норми, ані легітимізувати свої ідеї на державницькому рівні. Як наслідок, більшість дослідників зосереджувалася не на правовому, а на бойовому досвіді, філософських ідеях та історичних подіях тощо. На відміну від таборитів, помірковані гусити, представлені здебільшого міщанами, дрібним дворянством та нижчим духовенством, не тільки створювали власні управлінські та правові інституції, але й змогли забезпечити практичну реалізацію та відстояти свої права перед Католицькою Церквою та високими посадовцями інших держав, а отже, саме цей правовий досвід, зокрема й у сфері свободи віросповідання, є цікавим для юридичної науки.

Багато ґрунтовних праць присвячені історичним, військовим та політичним обставинам гуситського періоду, наприклад, дослідження І. Кубай, Ф. Палацького, Р. Урбанека, А. Флоровського, але, зважаючи на нашу тему, там відчувається брак аналізу правових аспектів. Цікавими правовими дослідженнями є праці, присвячені аутентичному розвитку чеського національного права В. Ванечека, Л. Лаптевої, М. Ясинського. Водночас у цих працях увага приділяється цивільним, кримінальним та про-

цесуальним інститутам, що робить такі праці дуже корисними для спеціалістів із матеріального права, але не демонструє правового забезпечення свободи віросповідання в чеській державі.

Виклад основного матеріалу. Гуситські ідеї в Чехії у перші десятиліття свого розвитку мали неофіційний статус суспільних течій без оформленої підтримки з боку державних та місцевих управлінських установ. Ці ідеї вірували у вигляді наукових дискусій, теологічних спорів чи памфлетів, але залишалися в абстрактній формі, яку не можна було реалізувати в практичних суспільно-управлінських процесах. Страта Яна Гуса та повстання проти імператора Сигізмунда, підтримане усіма суспільними прошарками, створило той поштовх, який перетворив їх з абстрактної суспільно-теологічної доктрини та філософського спору в практику правового регулювання суспільних відносин на державному рівні.

Першим правовим актом, що гарантував свободу віросповідання гуситів, приземлював абстрактні філософські дискусії щодо християнської догми та набув реальної чинності стали Празькі статті 1417–1420 років. Уважається, що їх текст містив заповітні ідеї Гуса, був сформульований на теологічному факультеті Празького університету його послідовниками, а потім прийнятий на зборах празького мовчанства [1, с. 885–886]. Статті передбачали свободу проповіді, тобто право священика тлумачити текст писання на свій розсуд, що суперечило офіційній доктрині католицької церкви, відповідно до якої тлумачити священні тексти могли тільки Папа або Вселенський Собор. Другим пунктом гарантувалося право мирянам причащатися разом із священиками вином (чашею), що мусило зменшити між ними статусну різницю та психологічно зблизити духовенство з іншими станами. Третій пункт передбачав секуляризацію церковного майна, насамперед земельних ділянок, та неможливість набуття духовенством феодалів. Ця вимога, на наш погляд, була найважливішою, адже за зовнішньою і зрозумілою ідеєю позбавлення Церкви великої частини майна та прибутків приховувала значно більші радикальні суспільно-правові зміни. Позбавлення Церкви права ставати феодалом виводило її за межі сюзеренно-васальної драбини, позбавляло підпорядкування та впливу світської влади та врешті-решт, відділяло церкву від держави, що є чіткою ознакою модерного суспільства. З іншого боку, на практиці це мусило зменшити й церковний вплив на суспільство, адже церква втрачала не тільки фінансові кошти, але й військові сили, які набиралися на території феодалів, та адміністративний вплив, який вона мала як васал та сюзерен інших світських феодалів. В умовах Чеського королівства, де церква к XV ст. була найбільшим тримачем феодалів [2, с. 124] та відбувався процес активного розвитку станово-представницької монархії, позбавлення феодалів автоматично налічувало священиків із представницьких сеймів та позбавляло впливу на законодавчу та політичну ситуації в державі.

Четверта стаття програми мала скоріше декларативний характер, адже наголошувала на необхідності серйозного ставлення, запобігання та покарання вчиненню смертних гріхів, до яких уміщувалися симонія та продаж індульгенцій [1, с. 885–886]. Текст Чотирьох Празьких статей був запропонований імператорові Сигізмунду після його поразки під Прагою у 1420 р., і хоча не був підписаний Сигізмундом, після відступу його військ із території Чехії виконувався більшістю чеського нобілітету у феодах та у чеських містах із правом самоврядування. Так, 5 лютого 1422 р. міська рада Праги приймає указ про заборону священикам брати участь у політичному житті, що, на думку деяких дослідників, є боротьбою проти радикальних таборитських проповідників, зокрема Я. Желівського [3, с. 56] але, як нам здається, могло не мати лише персонального відтінку, адже повністю відповідало філософським державно-правовим ідеям самого Я. Гуса.

Незважаючи на те, що Чотири Празькі статті виконувалися де-факто на території Чехії, остаточно верховною імперською владою була ратифікована змінена версія, що отримала назву «Празькі компактні». Величезною перевагою Празьких компактів було те, що, крім ратифікації імператором як представником світської влади, вони були затверджені Базельським Вселенським собором 1433–1436 рр. [4, с. 124], тобто церковною владою. Це надавало цьому акту унікальної сили та позбавляло традиційної для середньовічної правотворчості лазівки для невиконання його норм, адже відсутність подвійної ратифікації світською та церковною владою державних актів щодо віросповідання часто використовувалося зацікавленими сторонами як привід для їх недотримання, як це було зі «Статтями для заспокоєння народу руського» у Речі Посполитій [5, с. 82]. Затверджені Базельським собором Празькі компактні повністю містили лише другий із Чотирьох пунктів – дозвіл причащати мирян вином; перший, щодо права проповідувати гарантувався з умовою, що священиків на посадах все одно буде затверджувати Церква [6, с. 163], інші два пункти мовчазно віддавалися на розсуд місцевої влади, адже виходили за межі обговорення питань догми, що є основним предметом канонів Вселенських соборів. Водночас навіть це рішення відіграло величезну роль у встановленні свободи віросповідання, адже ним вищий колегіальний орган Католицької Церкви фактично дозволяв на своїй території існування іншої християнської гілки – утравістизму та мовчазно допускав можливість тлумачення Священного писання.

Празькі компактні були затверджені у 1436 р. на з'їзді в Їглаві, що був очолюваний імператором Сигізмундом, чим набули статусу загальноімперського закону. Важливим правовим наслідком підписання компактів були урочиста процедура примирення католиків та гуситів на центральній площі Їглави [7, с. 163], що формально проголосила наявність та співіснування в Чехії обох християнських гілок. Ще більш важливим (із державно-правового погляду) наслідком стало затвердження чеським

архієпископом гусита Яна Рокицану [4, с. 124]. Останнє не тільки вивело Празьку архієпископію з-під впливу Риму, легалізувало гуситську церковну ієрархію, але й створило прецедент існування в СРІНН території з окремою недержавною релігією сповідання, схваленою імператором. Із 1421 р. по 1561 р. місце Празького архієпископа стабільно обіймали вибрані місцевою громадою утравісти.

Незважаючи на папське незадоволення, Празькі компакти були визнані наступним королем Ладиславом Постумом у 1453 р. та старанно виконувалися його чеським регентом Георгієм Подебрадським, який згодом після смерті Ладислава був обраний чеським королем. Починаючи зі свого обрання на Станових Штатах Богемії у 1458 р., король Георгій намагався налагоджувати взаємини з папським престолом та католицькою партією, позбавляти впливу на своїх землях радикальних таборитів, але при цьому залишаючись вірним утравістичної церкви, яка на той момент стала релігією більшості у Чехії. У 1462 р. папа Пій II скасував Празькі компакти, Георгій відмовився виконувати цю енцикліку та зберіг панівне становище утравістів та дію компактів на підвладній території, незважаючи на його подальше відлучення від церкви. Політика короля Георгія полягала у запровадженні релігійної віротерпимості між утравістичною більшістю та католицькою меншістю та забезпечувала населенню Чехії унікальне для тих часів мирне існування конфліктуючих релігійних таборів [8, с. 10].

Наступні королі Богемії Владислав II Ягелончик та Людвіг II Ягелончик обиралися на престол на Станових Штатах Богемії, де більшість голосів належала гуситам-утравістам. Незважаючи на те, що обидва були щирими католиками, вони під час вступу на престол гарантували виконання Празьких компактів, керуючись знаменитим актом *Majestas Carolina* [7, с. 176–177]. Цікава правова колізія тут полягає в тому, що у 1355 р. акт *Majestas Carolina* приймався при вступі на чеський престол Карла I Люксембурга (відомого як Карл IV в СРІНН) та мав на меті захист прав та привілеїв чеського нобілітету та міщан здебільшого в економічній та військовій сферах та недопущення злиття Чехії з іншими землями СРІНН. Найважливішим для нашої теми в цьому акті був п. 11, який наказував «... майбутнім королям перед тим, як приймати корону королівства Чеського ... принести урочисту присягу в тому, що міст та фортець закладати не будуть та прав їх не зменшать...» [1, с. 849]. Таким чином, під час обіймання чеської корони німецькими імператорами територія Чехії залишала власну юрисдикцію та якщо й входила до імперії, але тільки як суб'єкт федерації з власним внутрішнім законодавством, управлінням та величезними автономними можливостями місцевої судової влади, описані А. Ясинським [9, с. 13–20]. Після прийняття Празьких компактів у поняття місцевих прав логічно вмістилося право на існування утравістичної церкви і наступні королі, приймаючи зазначену присягу, мимоволі були змушені гаран-

тувати й свободу віросповідання на території королівства, не залежно від своїх особистісних переконань та релігійної ситуації на інших підвладних землях. Так, гарантування Празьких статей Великим князем Литовським Вітовтом було однією із найважливіших причин запрошення на чеський престол. [10]

Але з 1471 по 1526 роки Чехія під титулярною назвою Королівство Богемія була під правлінням уже згаданих королів династії Ягелончиків Владислава II та Людовика II, які за своїм маноріальним статусом були королями Угорщини, а не СРІНН. Визнання ними Празьких компактів та *Majestas Carolina* призвели до того, що унітарна Угорщина на короткий час умістила в себе Чехію-Богемію, зберігаючи її екстериторіальний статус, окрему юрисдикцію та свободу віросповідання. Цей достатньо короткочасний (із державно-правового погляду) територіальний трансфер чеських земель від СРІНН до королівства Угорщина закріпив прив'язку обох актів до чеських земель як особливі невід'ємні та непорушні привілеї, що потім (після повернення Чехії-Богемії до федерації СРІНН) забезпечило їй збереження цих прав, незважаючи на уподобання німецьких імператорів.

У подальшому (включно до початку XVI ст.) Чехія була єдиним суб'єктом федерації СРІНН із власною релігією масового сповідання, а реальна влада в Богемському королівстві перебувала в руках дворянської регентської ради, відкрито відомої своїми гуситськими поглядами.

Парадоксально, але прийняття Аугсбурзького мирного договору, який для усієї СРІНН став актом свободи вибору віросповідання її федеральних суб'єктів, для Чехії призвело до релігійних репресій. Основна ідея Аугсбурзького договору 1555 року «*cuius regio, eius religio*» передбачало право сюзерена встановлювати віросповідання для своєї території. Якщо для інших німецьких земель на практиці це давало свободу сповідання лютеранства чи (пізніше) кальвінізму, до яких наvertsалися місцеві князі, для Чехії, яка формально перебувала під прямим підданством імператора-католика це означало скасування більш ранніх правових актів Празьких компактів та *Majestas Carolina* більш пізнім загальноімперським актом, прийнятим на Аугсбурзькому райхстазі, підписаного імператором та нехай вимушено, але схваленим папою. Таким чином, відповідно до цього акта, чехи мали масово набути релігію свого сюзерена, яким у 1611 р. став Матіаш II, а у 1618 р. – Фердинанд II Габсбург, обидва відомі своїми контрреформаційними поглядами [11, с. 137]. Спроба окультизації Чехії призвели до Празької дефенестрації 1618 р. та повстань чеських станів, які переросли у Тридцятирічну війну.

Підсумовуючи вищенаведене, можемо зробити такі **висновки**:

Свобода віросповідання в Чехії, обґрунтована правовими актами Празьких статей та Празьких компактів, була визнана не тільки на рівні місцевого та імперського права, але й зафіксована у канонічному праві рішенням Базельського собору.

Через окремих екстериторіальний статус Чехії-Богемії, закріплений у *Majestas Carolina* 1355 р., та перехід королівства як самостійної територіальної одиниці то до Угорщини, то до Священної Римської імперії місцеві станово-представницькі органи змогли перетворити умови Празьких компактів на установленій правовий звичай Чехії та мовчазно вмістити його до невичерпаного переліку чеських привілеїв, які були зобов'язані визнавати королі до корона-

ції. Таким чином, Чехія перетворилася на територію гарантованого масового сповідання утравізму, незважаючи на своє перебування у складі католицьких держав.

Прийняття Аугсбурзького миру 1555 року, який гарантував для німецьких земель свободу протестантського віросповідання у випадку Чехії зіграло протилежну роль, скасувавши попередні привілеї та призвівши до католицької реакції та масових повстань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Хрестоматия памятников феодального государства и права стран Европы. Под ред. В. Корецкого. Москва: Гос. изд-во юр. лит-ры, 1961. 950 с.
2. Лаптева Л. Письменные источники по истории Чехии периода феодализма. Москва: Изд-во МГУ, 1985. 197 с.
3. Гусакова Н. Из истории борьбы плебейской оппозиции против феодально-католической реакции в начале гуситского движения. Минск: Высшая школа, 1963. 59 с.
4. Лившиц Г. Реформационное движение в Чехии и Германии. Минск: Вышэйшая школа, 1978. 271 с.
5. Dziegielewski Jan O tolerancje dla zdominowanych. Polityka wyznaniowa Rzeczypospolitej w latach panowania Wladyslawa IV. Warszawa: Panstwowe wydawnictwo naukowe, 1986. 228 s.
6. Stieber Joachim W. Pope Eugenius IV, the Council of Basel and the Secular and Ecclesiastical Authorities in the Empire: The Conflict Over Supreme Authority and Power in the Church. BRILL. 1978. P. 163.
7. Ванечек В. История государства и права Чехословакии. Москва: Юридическая литература, 1981. 503 с.
8. Кубай І. Вплив гуситської революції на інституційні та етнонаціональні процеси в Чеських землях наприкінці XIV – у першій половині XVI ст. Автореферат ... к. політ. наук 23.00.02. Чернівці, 2008. 20 с.
9. Ясинский А. Основныя черты развития права въ Чехии XIII – XV вв. Юрьевъ: Тип. Маттисена, 1902. 43 с.
10. Цветкова Ю. Особливості державно-правового устрою ВКЛ та політики Вітовта Кейстутовича, які сприяли проголошенню його королем гуситської Чехії // Пам'ятки права як відображення історичних процесів і культури суспільства: до 500-річчя реформації. Київ-Херсон: ФОП Гринь Д.С., 2017. С. 27-31 URL: <https://mykhaylosharapov.github.io/articles2017/abs2017TsvietkovaPeculiaritiesoftheGDLStateandLegalStructure.html>.
11. Эпштейн А. История Германии от позднего средневековья до революции 1848 г. Москва: ИМО, 1961. 619 с.